

Türk Romanında Bir Sosyalist

İkinci Abdülhamit'in baskıcı yönetimine karşı koymakta birleşen aydınların (ya da daha doğru bir tanımla, yarı-aydınların) arasında sosyalist eğilimli kişilere de rastlıyoruz. Hattâ 1906 yılında sözünü ettiğim sosyalist eğilimli kişiler, Rusya'da çarın öldürttüğü teğmen Pyotr Pyotroviç Şmidt'in ailesine ilgi çekici bir mektup yazar.¹ Olayın nedenlerini, olayı var eden toplumsal koşulları oldukça tutarlı biçimde saptamak tadır bu mektup.

Ancak sosyalist eğilimli kişilerin örgütlenmesi, içinde yaşadıkları topluma yön vermek isteğiyle birleşmeleri yararlı, verimli sonuçlar doğurmaz. Tersine örgütler parçalanır, bireyler toplum adına konuşurken saplantılarını dile getirirler, hele sosyalizm konusunda ürküntü verici bir bilgisizlik göze çarpar. Böylelikle ortalıkta bölük-pörçük dolaşan bireylerin çabası, Abdülhamit yönetimiyle boğuşmaya yetmez. Osmanlı Sosyalist Fırkası salt bir coşkunluk ifadesi olarak kalır. Dünya görüşünü belirlememiş, düşüncelerini bilememiş olan İttihatçılar ise ükeyi yeni bir baskı yönetimine sürüklerler. Birinci Dünya Savaşı'nın kargaşası da işin içine karışınca ortam iyice bulanır.

İşte bu ortamda, kimi romancılarımız, Osmanlı toplumunun düşünce hayatından çeşitli yansımaları, yapıtlarına aktarmak isterler. Sözgelimi Halide Edip'in *Handan*² adlı yapıtı. *Handan* 1912 yılında yayımlanmıştır. Dönemin genel-görünümünü saptamak gibi çok önemli bir amaç gütmüştür yazar. Abdülhamit yönetiminin yarattığı korkuyu, eşitsizliği, ahlâki değerlerin soy-suzlaşmasını dile getirmek özlemi belirir yapıtta Kuşkusuz bunları çok hoşgörülü bir bakışın eşliğinde söylüyorum. Yoksa yazar, yarattığı kişilere, kuru kuruya kişisel düşüncelerini söylemiş, onların dirimsellik kazanmalarını aklına bile getirmemiş. Araya Halide Edip'in yaşantısından duygusal bayağılıklar da eklenmiş. Dolayısıyla *Handan* kurgusal, yapay, tutarsız bir yapıt.

Handan ortalama bir yazarımızın (geçerlikteki edebiyat tarihlerinin yargılarıyla konuşuyorum), üzerinde pek durulmamış bir romanı olsaydı, bu yazıyı yazmaya gerek kalmazdı. Tersine Halide Edip ve *Handan* benzeri romanlar, klasik değerler biçiminde görülmektedir hâlâ...

Refik Cemal'in karısı Neriman «memleketin hayatından —ne kadar elim, ne kadar siyah, ne kadar inkiraza müheyya olsa— bihaber»dir. *Handan*, yeğeni Neriman'a benzemez. Ülkenin ve toplumun sorunlarını, ilkgençlik yıllarında ken-

disini yetiştiren, eğiten Nâzım'dan öğrenmiştir. Refik Cemal'le *Handan*'ı romanın sonlarında birleştiren duygusal ilişkinin temelinde ülke gerçeklerinden «bihaber» olmamak yatar. Yalnız Refik Cemal'in sorunlara eğilişi «gündüz Hariciye; akşamları Kuzguncuk tepesindeki ağaçlar arasında gizlenen yuva; yuvanın kapısında beyaz esvapları ve mutmain, saf ve mesut çehresiyle Neriman, her akşam aynı muhabbetle bakan berrak gözler, aynı temiz sade salon, aynı beyaz, toplu yatak odası, aynı yıldızlı geceler ve yıldızlar kaçmadan ilk sabahın uzak, müphem ziyasıyla Neriman'ın kumral başı» çerçevesindedir. Bu çerçeveden irdeler Halide Edip de. *Handan*'ın o göz kamaştırıcı Paris, Londra serüvenleri; Hüsnü Paşa'yla mutsuz evliliği yazarın toplumsal sorunlardan ne denli «haberdar» olduğunu açıklar.

Nedense *Handan*, yıllar yılı, «ruh çözümleme romanı» gibisinden yakıştırmalarla değerlendirilmiş. Yapıtta böyle bir çabayla karşılaşmıyoruz. Yargılardaki kolayca kaçışı işaretlemek amacıyla değilim ama. Asıl, *Handan*'ı eğiten Nâzım'ın kişiliğini, toplumsal koşullardan biçim kazanan yapısını kurcalamak istiyorum. Çünkü Nâzım, sonradan Türk romanında örneğine pek bol rastlayacağımız sosyalist tipin ipuçlarını taşıyor. Dahası anasorunsalın çarpıtılmasında, gerçeklikten kopartılmasında etkin bir yeri var bu kişiliğin.

Kimdir Nâzım? Yazar, sıradan bir aşk romanına, niçin sosyalistçe eğilimler gösteren Nâzım'ı da katmak istemiştir? Bu soruları cevaplandırmaya çabalarsak, Nâzım tipinin nasıl doğduğunu, geliştiğini çözeriz. Sanatsal hayatın dışında, toplumsal hayatta Halide Edip'in sosyalist kişisine kolayca rastlayamayız. Ne o dönemde, ne de daha sonraları. Sosyalistleri anlatmak ereğindeki yazarlarımız ya olumluluktan boğulmuş kişiler yaratmışlar, ya da sosyalistlerin kimliklerine korku edebiyatından duygulanımlar eklemişler.

Halide Edip bu öbekleşmenin, ikileşmenin başlangıcı bir bakıma. O yüzden Nâzım ılımlı, sığ bir tutumla anlatılmış. «*Handan* on altı yaşına gelineye kadar biz Selim Bey'in Nâzım ismindeki yeğenini uzak bir hayal, birçok fevkalâde haller yaptığı için Sultan Hamit'in İstanbul'a gelmeye müsaade etmediği bir kahraman diye bilirdik. Bir gün büyük dostlar vasıtasıyla nihayet Nâzım, Sultan Hamit'e affettirildi ve o zaman Nâzım İstanbul'a gelecek şayiası ortaya

çıktı.» Okurun Nâzım'ı tanınması bu cümlelerle başlar. Nâzım «birçok fevkalâde haller»in adamıdır; bir «kahraman»dır. Türk romanında sosyalistler, Halide Edip'in çizdiği gibi düşünülmüştür hep. İnsani boyutlarından soyutlanmış sayısız «kahraman» sosyaliste söylev hakkı tanınmıştır. Ama Nâzım «büyük dostlar» aracılığıyla padişaha bağışlatılır; sonra da eyleminden caymışçasına İstanbul'a döner. Padişahla baskı yönetimine karşı koymak isteyenlerin bu ilginç sıklıkta ne demeli, kestiremiyorum. Bir edilginliğin farkında olunmaksızın yansıtılması belki...

Dönemin genel-görünümünü öğrenmemize yardım eden tarih, anı kitaplarında, yurt adına konuşmuş kişilerin mektuplarında Nâzım'ın bağışlanma öyküsünü doğrulayan veriler göze çarpmakta. İkinci Abdülhamit çevresini kuşatan aydınlarla ilişkisinde doğulu bir despot gibi davranmaktansa, batılı bir monark kalmayı yeğlemiştir. Nitekim 1965'ten sonra kimi solcu yazarlarımızın (romancılar, toplumbilimciler) bu padişaha hoşgörüsüyle, sevgiyle bakmalarının nedenini, belirlemeye çalıştığım batılı monark olma oyununda odaklayabiliriz. Durumu bu özelliğiyle algılamayan ya da algılamak istemeyenler, Abdülhamit tutkunluklarını, doğu devlet yapısının batıdan farklı olduğu gerekçesine bağlamaktalar. Gerekeçeden kanıtlar getirerek, maddî hayatın belirlediklerini karmaşık ifadelerle sürüklemekteler.

Oysa Halide Edip'in Nâzım tipini enine - boyuna kurcaladığımızda, baskı yönetimini savunan ve uygulayan padişahın bu tür aydınlardan korkmamasını da doğal karşılayacağız. Nâzım, padişah ve varlıklı zümreler için korkulacak bir örgüt adamı olmak şöyle dursun, düşüncelerinde tutarlılık gösteremeyen, zavallı, eli-kolu bağlı biridir. «Büyük dostlar»la arasını açmak istemeyen padişahın onu bağışlamasından elde edeceği yararları, çıkarları ayrıca belirtmeli...

Nâzım tipini gerçek hayattan soyutlayamayız bütün bütüne. Ama sosyalistliği üzerinde de rahatça tartışabiliriz.

Selim Bey'in Nâzım'a bir sorusu:

«— İstanbul'da bu defa ne yapmak istiyorsun Nâzım? Artık bir meslek, bir iş zamanı, değil mi yavrum?»

Yazar, siyasal düşüncelerinin gelişim evrelerini göz önünde tutarsak, bilinçli şekilde okuruna sosyalist Nâzım'ın işsiz-güçsüz, serseri, aylak biri olduğunu duyumsatır. Türk romanında sosyalistler, genellikle, «serüvenci» kişilerdir. Handan'ın Nâzım'a gönül vermesinde, yazdığı mektuplarda onun için yanıp tutuşmasında, yakınmalarında, Hüsnü Paşa'yla evlenmesinde hep «serüvenci» kişilik ağır basar. Toplumsal düzeyin değişmesi için çalışan bu birey-sosyalistler, yazarlarımızın göre boşlukta dolaşan, görevsiz, amaçlarında serüvenden serüvene koşan insanlardır. Örgüt adamı olmanın bir anlamı yoktur; örgüt, «mesleksizliğin» ifadesidir. Bunda Nâzım'ın kurgusal bir kimlik olmasının payı büyük. Ha-

lide Edip'i tutumundan dolayı yargılamak, bu açıda, güç. Örgütsel çalışmaların yoğunlaştığı dönemlerde de Nâzım benzeri «işsizler»in anlatılması şaşırtıcı. Şunu söyleyebiliriz: Cumhuriyet dönemi romancıları da ana-sorunsala Halide Edip gibi yaklaşmışlar.

Bir de Nâzım'ın Handan'a evlilik önerisini okuyalım: «Biliyorsunuz ya, ben bir sosyalist, bir ihtilâlcî, ben hayatı muayyen olmayan bir şeyim. Hattâ yarın bir bomba atmam, öbür gün tevki edilmem ihtimali daima mevcut. Ben size bunu söylerken yalnız benim hayatıma seyirci kalacaksınız diye de söylemiyorum. Memlekette belki bir gün büyük şeyler olacak, belki bu büyük şeyleri biz yapacağız. Belki ateş, kan, duman ve ölüm, pek çok ölüm. Siz, siz de bu ateş, kan, duman ve ölüm yapanlardan olur musunuz?» Halide Edip'in sosyalist devrimden anladığı «ateş, kan, duman ve ölüm, pek çok ölüm.» Hele birdenbire ortaya atılan «ölüm», salt bu sözcük yazarın sosyalizm konusundaki bilgisizliğini tanıtlamaya yeter. Ne adına ölüm? Kimin ölümü? Yapıtta bunlar cevaplandırılmaz. Kanlı, dumanlı egzotik bir ortam, devrimi simgeler. Devrimcilere gelince, onlar da «ölüm yapanlar»dır.

Halide Edip sosyalizm konusunda bilgisizdi dedim; ama bilgisizliğini yansıtırken bilinçli olarak birtakım şeyleri bulandırmaktan da kaçınmaz. Sosyalizmi savunuyor mu, yoksa yeri mu, bu belirsiz kalıyor. Günün isterlerine bağlı biçimde hareket etmiş ola ki. Biraz öyle, biraz böyle... Bu sarsaklık günümüzün romancılarında da ortaya çıkar. Toplumsal düzenin değişmesinde sınıfın değil, bireylerin güçlülüğünden söz edilir genellikle. Okur, sürekli tartıya vurmak zorundadır Nâzım tipini. Yazarın kafasındaki kargaşa, okuruyla sağlıklı ilişkiler kurmasını engeller. «Kahraman» sosyalistler, sanımcı, yazarlarımızın idealizmden bir türlü kendilerini kurtarmayılarıyla açıklanabilir.

Romanın ortalarında cezaevine düşen Nâzım, Handan'a çok bayağı iki aşk mektubu yazarak kendini öldürür. Sosyalist, ihtilâlcî olmaksızın caymış, barut kokularından tiksiniştir; erişemediği Handan için ölmektedir. Peyami Safa'nın *Mahşer*'indeki Nihat'ı bu kez karşımıza «komünist» olarak çıkartılan Nihat'ı anımsatayım. Aşk, her ikisini de adam etmiştir; Nâzım'ı, da Nihat'ı da...³

Nâzım'ın sosyalist öğretiyi yaygınlaştırma çabası için ilginç düşünceleri var: «Her köşesinde sesinizi işittirmek, ruhunuzu vermek için bir milletin ruhunu, mazisini ve edebiyatını bilmeli; tarihi biliyorsunuz, öyle mi? Zarar yok. Bir de benim bildiğim gibi biliniz.» Osmanlı tarihini bildiğini ileri süren Handan, Nâzım'dan bu sözleri işitir. Ama Nâzım'ın bildiği tarih nasıl bir şeydir, okur bir türlü öğrenemez. Öte yandan öncelikli bir sorun niteliğini taşıyan da Halide Edip'in 1912 yılında Nâzım'a söylediği görüşe, bugün, birtakım kişilerin dört elle sarılmasıdır.

Türkiye'nin ekonomik çıkmazlarına, tarihi yapısına çözüm getirmek isteyenler, Nâzım gibi «milletin ruhunu, mazisini» aramaya girişmişlerdir. Sosyalist eğilimli roman kişinin «millet» kavramında takılıp kalması da şaşırtıcı.

Handan'ın bayağılıkları bir bölümde doruğa çıkıyor. Nâzım piyano çalmakta, Handan'ın Hüsnü Paşa'yla evleneceğini artık öğrenmiş, ayrılıyorlar, Handan'ı öpmek istiyor Nâzım, Handan geri çekiliyor ve elini uzatıyor:

«— Ben başkasının karısı olmayı vaadettim, dedim.

— Ellerinizi çekiniz, hürmetim arzularınızı yerine getirmek için kâfi. Hayır, elinizi tutmak istemem, maksadımın kanatlarını kırdı. Fakat siz yine mukaddessiniz!

Sonra eğildi. Tabure üstünde duran ayağının ucuna hürmetkâr bir buse bıraktı, omuzları, kolları düşük, çıktı. Bir daha görmedim.»

Halide Edip çizdiği Nâzım tipini yukarıdaki alıntıda iyice harcar. Handan'ın onurunu kurtarmak için toplum adına konuşan biri yok edilir. Burada yazarın kişisel başarısızlıklarına da değinmeli. Halide Edip kişilerini son kerte edinilmiş duyarlıklarla çizmiştir. Kişileri var eden toplumsal koşullardan kendini uzak tutmuştur. Handan tekil bir örnek değildir.

Şimdi Handan'dan yola çıkarak Türk romanında sosyalistlerin nasıl canlandırıldığını, nitelendiğini, betimlendiğini özetleyelim:

a) Sosyalistler örgüt hareketinden bağımsız, birey olarak ele alınmıştır. Örgütsel çabaların romana yansımaları gerektiği dönemlerde bile, yazarlarımız, bireylerin gölgesine sığınmayı yeğlemişlerdir.

b) Sosyalistler, sosyalizm üzerine konuşurken soyut, anlamsız, karmaşık birtakım şeyler söylerler. Romanın ana-bütünlüğüyle söylenenler arasında yaşayan bir bağ kurmak imkânsızdır. Türk toplumunun tarihi bir dönüm noktasını açıklayan «x», bunu, romanın ana-bütününde bir olguya oturtamaz; öylece, gelişigüzel söyler. Romancının bulunduğu çözümlenme (çözümleme diyebilirsek buna) romanın gerçeğinden daha önemlidir. (Nâzım'ın tarihi bilme üzerine konuşması gibi.)

c) Sosyalistler boyutlandırılırken olağanüstü özellikleri belirlenir. Eski-destan «kahramanları»ndan izler, izdüşümleri göze çarpar. Sosya-

¹ Petrosyan, *Sovyet Gözüyle Jöntürkler* adlı yapıtta. (Bilgi-Yayınevi) mektubun metnini veriyor. Yazanları da Jöntürk hücrelerinden biri olarak tanıtır (s. 232). Yazarın bu görüşüne katılmak, Jöntürkler'in eylemleri göz önünde tutulursa, biraz güç.

² Kitaptan alıntılar, Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitabevi'nin 1963 baskısından yapılmıştır.

³ Halid Edip'le Peyami Safa'nın görüşlerindeki, hayatı sanat ürününe aktarılmışlarındaki bu benzerlik, birinin «lerici» kabul edilmesini, öbürü-

list olmak, bir bakıma, bilgi birikiminin sonucu değil, tersine, doğa-üstü bir duyumsayışın sonucudur.

ç) Sosyalistlerin insani zaaflarının başında aşk gelir. (Nedense sosyalistlerin çoğu erkektir.) Bir kadına kapılan sosyalistin amacından apar-topar vazgeçtiği görülür. Ya da amacında bir kadından, bireysel sorumluluklardan kaçma duygusu billûrlaşır.

Bütün bu çarpıklıkları neye bağlayabiliriz? Halide Edip'in bilgisizliğiyle geriye kalan yazarları da açıklayamayız herhalde. Öğretiyi eylem içinde benimseyen yazarlarımız var; Handan'ın yazılışından bu yana, toplumsal yaşayışımızda çok şeyler değişti. Yine de sosyalistlerin romana aktarılışında «dengesizlik» tek ölçü. Bu, kapitalizm öncesi toplumdan kapitalizme geçişin yarattığı bir dengesizlik olabilir. Sosyalisti çizmek isteyen yazar, geçiş dönemindeki bir toplumun çarpıklıklarından kendini kurtaramamış oluyor belki.

Ancak Halide Edip'in Nâzım'ı, köklü etkisiyle, Cumhuriyet döneminde sosyalist olmanın hep öğreti-dışı sapmalarla beslenmesine yol açmış. Tarihi yorumlayan, tarihten örnekler getiren, afra-tafıyla öğretiyi açıklayan nice sosyalist roman kişinin okuru tedirgin ettiğini söyleyebiliriz. Çünkü okur, romancının kişilerini söylediklerine güvenemeyecek kadar yalnızdır. Sosyalizm adına konuşan roman kişileri birbirlerini yalanlayan şeyler anlatırlar; romancı, tarihi kendi bildiği biçimde değerlendirir. Öğretinin süzgecinden geçmez bu söylevler. Daha acısı hayattan kopuk bir ortam yaratılır. Nâzım'ı çağrıştıran kuklalar, roman kişisi yerine konur.

Romanın ana-bütünü gerektirdiğinde sosyalist kişi irdelenirse, Nâzım tipinin aşılacağını söyleyebiliriz.⁴ (Sosyalist dünya görüşüyle yazılmış bir romanda ille de sosyalistlerin olması, sorunu en kolay yoldan çözümlenmek ya da çözümlenmeye kalkışmaktır.) Tersî sürüp gittiğinde, günümüz romanında Nâzım'ın, yanılığara yol açan başlıca kişi olduğunu ileri sürmeli. Sosyalizm, roman kişilerinin söylevleriyle okura ulaştırılması gereken bir öğreti. Günümüz yazarı (romancısı) edebiyat yapısının taşıyabileceklerini yeni baştan gözden geçirmeli bence. Nâzım'ı kuran Halide Edip'in sosyalist olmak gibi bir savı da yoktu üstelik...

nün «gericilik»le suçlanmasını iyice tutarsız kılar. Geçerlikteki edebiyat tarihleri, «lerici», «gerici» gibi nitelendirmeleri kendi anlayışları çerçevesinde yinelemektedir.

⁴ Nâzım'ın çoktan aşıldığı yüzeyde örneklerle söylenebilir. Ben, toplumsal hayattaki değişim süreciyle yazarların koşutluk kuramadığını, dolayısıyla «derli-toplu» Nâzım tipleriyle yetinildiğini belirtmek istiyorum. Amacımın Türk romanına kara çalmak olmadığını belirtmeliyim.